

Koloniale wandeling Harderwijk

De stad voor de soldaten, het buiten voor de adel

Verhalen

Stationslaan

In 1863 kreeg Harderwijk een station aan de spoorlijn Utrecht-Zwolle. Tot dat jaar vertrokken de soldaten van het Koloniaal Werfdepot uit Harderwijk per schip over de Zuiderzee. Sinds 1863 gebeurde dat per trein. Voorafgegaan door een militair muziekkorps en bewaakt door marechaussee liepen de rekruten vanuit het oude stadscentrum over de Stationsstraat naar het station. Daar begon de reis naar de Nederlandse koloniën: Nederlands-Indië/Indonesië, Suriname en de Antillen.

Koloniaal Werfdepot

Het koloniaal werfdepot werd opgericht in 1814 als het Depot-Bataillon van de Troupes in de Koloniën nr. 33 en bleef tot 1909 in Harderwijk gevestigd. Hier werden de rekruten bijeengebracht en opgeleid die zich vrijwillig hadden gemeld om minstens zes jaar als militair te dienen in de Nederlandse koloniën. Het koloniaal werfdepot werd in Harderwijk gevestigd omdat het Zuiderzeestadje centraal gelegen was en goede verbindingen had. Ook ontbrak (tot dan toe!) iedere afleiding in de streng-calvinistische Veluwe gemeenschap van boeren, vissers en middenstanders. Het oude Muntgebouw met zijn dikke muren en gesloten karakter was bovendien eenvoudig te verbouwen tot een kazerne voor 800 man. In totaal vertrokken vanuit deze kazerne zo'n 160.000 mannen als soldaat naar Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen. De rekruten kwamen zowel uit Nederland als uit de rest van Europa. Zeker Duitsers wisten de weg naar Harderwijk te vinden. Avonturiers, 'nette armen', paupers, hele en halve criminelen en verlopen heren tekenden als 'koloniaal'. Zo zochten zij een uitweg uit hun problemen, de armoede en het gebrek aan beroepsperspectief. De aantrekkingskracht van Harderwijk op de onderkant van de samenleving leverde de stad de bijnaam op 'het gootgat van Europa'. Het gros van de militairen, zeker 1.500 per jaar, diende in Nederlands grootste kolonie: Nederlands-Indië/Indonesië. Bijna ieder jaar vocht het koloniale leger wel een oorlog uit als een vorst of de bevolking niet naar Nederlands pijpen wilde dansen. In die koloniale oorlogen ging het er bikkelhard aan toe. Honderdduizenden Indonesiërs verloren het leven van 1816 tot 1914, de jaren waarin het koloniale leger het Nederlands gezag vestigde en consolideerde in de Indonesische archipel.

Arthur Rimbaud

In 1876 vertrok Arthur Rimbaud (1854-1891) vanuit Harderwijk als soldaat naar Nederlands-Indië. Hij was 22 jaar en had al een heel leven achter de rug. Hij groeide op in de Franse Ardennen (Charleville) onder de hoede van zijn moeder. Zijn vader, een Franse officier die onder meer vocht in Algerije, was op zijn zesde voorgoed vertrokken. Al op zijn vijftiende ontpopte hij zich als een begenadigd dichter en vertrok naar Parijs. Daar kreeg hij een stormachtige liefdesrelatie met de beroemde dichter Paul Verlaine. Alcohol, jaloezie en geweld ondermijnden hun verhouding. Het liep tenslotte uit op een schietpartij in Brussel waarvoor Verlaine de gevangenis indraaide. Rimbaud zwierf daarop twee jaar door Europa tot hij op 18 mei 1876 aanspoelde in Harderwijk. Waarom hij tekende voor het KNIL heeft hij nooit uitgelegd maar 23 dagen later marcheerde hij als soldaat naar het station, op weg naar de Indonesische archipel. Veel plezier zou het koloniale leger niet aan hem beleven. Op 15 augustus 1876, drie weken nadat hij op Java was gearriveerd, deserteerde hij en twee weken later zat hij op de boot terug naar Europa. Hij zwierf vervolgens als handelaar over de wereld tot hij op zijn 37ste stierf. Harderwijk was een scheidslijn in zijn artistieke leven. Gedichten heeft hij sindsdien niet meer geschreven.

August Kappler

De Duitser August Kappler (1815-1887) arriveerde in 1835 in Harderwijk. Over zijn ervaringen in Harderwijk schreef hij een hoofdstuk in zijn boek dat verder helemaal gaat over zijn militaire ervaringen in Suriname van 1836 tot 1841. Want Kappler werd niet zoals de meeste koloniale militairen naar Nederlands-Indië gestuurd, maar naar Suriname. Suriname was toen een plantagekolonie. Sinds de 17e eeuw werden op landbouwplantages producten voor de Europese markt verbouwd, zoals suiker, koffie of katoen. Eigenaren van de plantages waren Nederlandse of andere Europese kolonisten. Het loodzware werk op de plantages werd verzet door tienduizenden Afrikanen die in de 17e en 18e eeuw als slaven naar Suriname waren verscheept. De handel in slaven, waarin Nederlanders in de 17e en 18e eeuw een belangrijk aandeel hadden gehad, werd in 1814 verboden. Maar Nederland zou de slavernij in Suriname pas in 1863 afschaffen. Koloniale militairen zoals Kappler hadden als belangrijkste taak de plantages te beschermen en ontvluchte slaven op te sporen. Kappler vertelde openhartig over deze achtervolgingen. Gewetensbezwaren had hij niet. In 1846 keerde hij terug naar Suriname en begon een houthandel in de jungle aan de oever van de Marowijnerivier. De nederzetting die hij daar stichtte, noemde hij naar zijn verloofde (Alwine) Albina. Het plaatsje groeide uit zijn voegen toen er in 1876 in dit gebied goud werd gevonden. Kappler moest het veld ruimen voor de gouddelvers en keerde voorgoed terug naar Duitsland.

Blokhuissteeg

In deze straten dicht bij de kazerne was 150 jaar geleden het 'red light district' van Harderwijk gevestigd. In cafés en bordelen aan de Burgtstraat, Blokhuissteeg en Muntsteeg gaven veel soldaten hun handgeld uit - de premie die ze hadden gekregen toen ze tekenden als 'koloniaal'. Als het koloniale leger erg hard personeel nodig had, zoals aan het begin van de Atjehoorlog in 1873, kon het handgeld oplopen tot 300 gulden, het jaarloon van een arbeider. Daarvan kon flink worden gefeest. Harderwijk sprak er schande van, maar verdiende er ook goed aan. Berucht was de avond voor het definitieve vertrek van een groep rekruten. Steevast ontbraken er dan op het avondappel flink wat soldaten, die voor de laatste keer de bloemetjes buiten wilden zetten. Er volgde een 'wilde jacht' van politie en militaire patrouilles die de 'afzichtelijkste hollen' doorzochten om de nieuwbakken koloniale 'uit den jeneverwalm of erger nog, uit de armen der priesteressen van de walgelijkste ontucht te sleuren'.

Vischpoort

Militairen mochten nadat zij getekend hadden voor de koloniale dienst, de stad niet meer verlaten. De vier stadspoorten, waarvan alleen de Vischpoort bewaard is gebleven, werden streng bewaakt, evenals de haven. De eerste jaren hielp dat niet veel. Tussen 1815 en 1820 wist 1 op de 10 militairen – nadat hij zijn handgeld had opgestreken – te ontsnappen. Vanaf 1820 lag het jaarlijks gemiddelde op 1 à 2%. Zware lijfstraffen – tot aan een schijnexecutie toe – hielpen om de krijgstucht te handhaven. Ook schakelden de militaire autoriteiten de bevolking buiten de poort in. Als een rekrut was 'uitgebroken' loste men met een oud stuk geschut een waarschuwingsschot. 'Landlieden' uit de omgeving die de deserteur wisten te grijpen, kregen 20 gulden (huidige waarde ruim € 200,-) uitgekeerd.

Burgemeestershuis

Johan Bavius de Vries (1717-1798) was in de 18e eeuw een van de grote plantage-eigenaren in de Nederlandse kolonie Suriname. Dat dankte hij aan zijn vader en zijn vrouw. Zijn vader was in 1730 commandant van de Nederlandse troepen in de kolonie en kocht vrijwel direct grond om een plantage aan te laten leggen. Zijn vrouw, Maria Catharina Cores (1720-1768) was geboren in Suriname in een plantersfamilie. Zij bracht een forse bruidsschat mee. Het echtpaar bezat uiteindelijk de koffie- en katoenplantages Coresburg, Vriesenburg, Vrieskoop, Bodenburg en Goed Succes. Die plantages konden alleen floreren door het werk van duizenden slaafgemaakte Afrikanen, die door Nederlandse slavenhandelaren vanuit West-Afrika waren aangevoerd. In 1762 keerde de schatrijke Johan Bavius de Vries met zijn gezin terug naar Nederland en vestigde zich in Harderwijk. Vanuit Harderwijk bleef hij zich overigens nog volop met zijn plantages bezighouden, inclusief de aankoop van nieuwe slaafgemaakten in West-Afrika. Om niet opgelicht te worden, liet hij hen zelfs voor transport naar Suriname brandmerken.

De Vries koos waarschijnlijk Harderwijk als domicilie omdat zijn zwager, oud-militair Willem Hendrik van Steenberg, in 1757 opdracht had gegeven tot de bouw van het kapitale huis

aan de Vischmarkt 55/57, het latere Burgemeestershuis. Zijn familiewapen siert nog steeds de bovengevel van het pand. Van Steenbergens was getrouwd met Hendriette Susanna de Vries, de zus van Johan Bavius. Ook Van Steenbergens bezat plantages in Suriname en was een zakenpartner van zijn zwager. Toen Van Steenbergens in 1868 terugkeerde naar Nederland – met in zijn gevolg vier gekleurde vrije mensen en drie slaafgemaakten – bleef hij niet in Harderwijk maar kocht al in 1769 kasteel Keenenburg in Schipluiden. Johan Bavius de Vries, die in Suriname al verschillende bestuursfuncties had vervuld, maakte van 1770 tot 1795 deel uit van het Harderwijkse stadsbestuur, in 1773 en 1778 als burgemeester. Die positie dankte hij ook aan het huwelijk van zijn oudste zoon Johan Cornelis Franciscus de Vries (1750-1823). Deze trouwde in 1770 met de dochter van de Harderwijkse burgermeester Mechtelt van Westervelt, ook een man die zijn rijkdom in Suriname had vergaard. Deze Johan Cornelis Franciscus de Vries zou burgemeester van Harderwijk worden, eigenaar van het vroegere huis van zijn oom, het Burgemeestershuis, en hij bleef eigenaar van een aantal plantages in Suriname. Zo bleef Harderwijk tot in de 19e eeuw verbonden met Nederlands koloniale slavernijverleden.

Kaatsbaan

Aan de Kaatsbaan werd in 1883 een nieuw militair hospitaal gebouwd. Het hospitaal lag in zijn volle lengte langs de Kaatsbaan en telde maar liefst 114 bedden en een quarantaineafdeling. Dat laatste was nodig om te voorkomen dat militairen met een besmettelijke ziekte hun collega's of de stadsbevolking aanstaken. Epidemieën van cholera, pokken, dysenterie of tyfus maakten in de negentiende eeuw nog veel dodelijke slachtoffers in Nederland. De meeste slachtoffers onder de militairen vielen echter door 'venuskwalen', geslachtsziekten. Harderwijk kreeg al in 1829 van hogerhand de regulering van de prostitutie opgedrongen. Prostituees in legale bordelen – in de topjaren 1870 circa 30 vrouwen - moesten wekelijks een medische controle ondergaan. De clandestiene prostitutie was echter onuitroeibaar en bleef slachtoffers maken onder de prostituees en hun klanten. Toen het Koloniaal Werfdepot in 1909 werd opgeheven bleef het militair hospitaal nog tot 1926 in gebruik voor het in Harderwijk gelegerde garnizoen. In de jaren 1980 is het gehele complex gesloopt en heeft plaats gemaakt voor nieuwbouw.

Louis Couperus

Louis Couperus (Den Haag 1863-De Steeg 1923) was een Nederlandse schrijver die in 1900 furore maakte met de roman *De Stille kracht*. Deze roman speelt in het vroegere Nederlands-Indië. Het thema van de roman was volgens Couperus: 'de geheime vijandschap van Javaanschen grond en sfeer en ziel, tegen den Nederlandschen veroveraar'. Die thematiek was toen niet gebruikelijk in Indische romans. In de koloniale ideologie rond 1900 golden de Javanen als doel en het Nederlandse kolonialisme als een zegening voor de autochtone bevolking. Dat Couperus kritisch stond tegenover het Nederlands kolonialisme was ook bijzonder omdat zowel hij als zijn vrouw, Elisabeth Baud, stamden uit 'Indische'

families. Hun ouders en (over)grootouders hadden hun fortuin gemaakt in 'Indië' en behoorden tot de conservatieve, bestuurlijke elite. Couperus zelf was niet in de kolonie geboren maar had er vijf jeugdijaren, van 1873 tot 1878, gewoond. Als getrouwd man keerde hij met zijn vrouw in 1899-1900 kort terug. Hij bezocht op Oost-Java zijn zus en zwager, die bestuursambtenaar was in Tegal en Pasuruan. Zij leverden hem de gegevens (en inspiratie?) voor *De Stille kracht*. Couperus zou daarna nog één andere (Haags-)Indische roman schrijven: *Van Oude mensen. De dingen die voorbij gaan*. Beide boeken zijn in de jaren 1970 verwerkt tot tv-producties en nog steeds prima leesbaar.

Landhuis 't Roode Koper

In maart 1911 kocht Johan Paul graaf van Limburg Stirum (1873-1948), gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1916-1921), 67 hectare grond in het Leuvenumse bos van de in 1906 opgerichte Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. Daarop bouwde hij het landhuis 't Roode Koper op. Zijn moeder Frederike Van der Wijck-Nobel overleed op 57 jarige leeftijd in 1909 en dankzij haar nalatenschap - geschat op 1,3 miljoen gulden - kon Van Limburg Stirum zich de bouw van dit landhuis permitteren. Het werd een landhuis in Engelse stijl op een van de mooiste plekken op de Veluwe. Met de omvorming van hei en dennenbos tot grote gazons, een bloemen- en een groentetuin hielden Van Limburg Stirum en zijn vrouw jonkvrouw Catharina Maria Rolina van Sminia (1875- 1955) zich beiden actief bezig. Na zijn Indische jaren erfde Van Limburg Stirum in 1925 het landgoed IJsselvliedt bij Wezep waar hij samen met zijn vrouw ging wonen. 't Roode Koper werd verkocht en kreeg in 1947 een hotelbestemming.

Toen Van Limburg Stirum in 1916 aantrad als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië – de hoogste bestuurder in de kolonie - had hij geen 'Indische' ervaring of achtergrond. Na zijn studie rechten in Leiden had hij carrière gemaakt in de diplomatieke dienst. Maar juist vanwege zijn diplomatieke ervaring en zijn kennis van Japan en China benoemde de Nederlandse regering hem midden in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) tot gouverneur-generaal. Van Limburg Stirum kreeg in de kolonie te maken met de snel groeiende Indonesische nationalistische beweging. Deze eiste zeggenschap in het volkomen ondemocratische bestuur van de kolonie. Van Limburg Stirum kwam de nationalisten een beetje tegemoet, door de oprichting van de Volksraad. Dit proto-parlement had echter louter adviserende bevoegdheden. Onder invloed van de revolutionaire ontwikkelingen in Europa in 1917-1918 – marxistische propaganda maakte zelfs opgang in het koloniale leger – kwam Van Limburg Stirum in november 1918 met nieuwe beloften. De belangrijkste was dat hij de Volksraad meer macht wilde toekennen. Conservatief Nederland was in rep en roer. Van Limburg Stirum werd veel te vooruitstrevend gevonden. De regering maakte geen haast zijn toezeggingen na te komen. Pas in 1925 zou de Volksraad medewetgevende bevoegdheden krijgen. Het was te weinig en te laat om de nationalistische beweging tevreden te kunnen stellen. Die koerste inmiddels af op een onafhankelijk Indonesië.

Bronnen

F.L. Bastet, *Louis Couperus. Een biografie* (Amsterdam 1987).

Martin Bossenbroek, *Volk voor Indië. De werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814-1909* (Amsterdam 1992).

'Binnenlands Nieuws', *Nieuw Israëlitisch Weekblad* 24 juli 1868, 3.

Martin Elands en M.P. Bossenbroek, *Harderwijk als militaire stad* (Den Haag 1994).

Bob de Graaff, Elbeth Locher-Scholten, *J.P. Graaf van Limburg Stirum 1873-1948. Tegendraads landvoogd en diplomaat* (Zwolle 2007).

August Kappler, *Zes jaren in Suriname. Schetsen en tafereelen uit het maatschappelijke en militaire leven in deze kolonie* (Utrecht, 1854).

Denis Lombard, 'Voyageurs français dans l'Archipel insulindien, XVII, XVIII, XIXème siècles', *Archipel* 1 (1971). www.brussel.be/artdet.cfm/7921.

H.L. Zwitzer en C.A. Heshusius, *Het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger 1830-1950* (Den Haag 1977).

Clemens Verhoeven, Peter van der Heijden, *In het spoor van de Koloniale Reserve. Routes langs vergeten plekken in Harderwijk, Arnhem, Nijmegen, Zutphen* (www.tijdlijn.nu).

www.mijngelderland.nl/specials/sporen-van-slavernijverleden/harderwijk